

Janusz Królikowski

"Działalność wychowawczo-edukacyjna żeńskich zgromadzeń zakonnych w Małopolsce w okresie potrydenckim do 1815 roku", Anna Szylar, Kraków 2012 : [recenzja]

Hereditas Monasteriorum 2, 375-378

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

und ikonographischen und ästhetischen Analyse des Werkes eines wichtigen Vertreters der schlesischen Barockmalerei, aber auch die negative als ein Sammelsurium von durch nichts bewiesenen, die Quellenlage völlig verfälschenden Hypothesen zum schlesischen Kunstleben dieser Zeit. Der letztgenannte Aspekt ist nicht zuletzt deshalb gefährlich, weil in der nächsten Zeit an der mittleren Oder kaum mit einer Hinwendung zu soliden kunsthistorischen Archivstudien zu rechnen ist, sondern die bisherigen in der Regel mit Wissenschaft verwechselten Konstrukte aus verschiedenen losen Vermutungen und von der Quellenlage abstrahierenden Einschätzungen weiterhin das Feld behaupten werden.

Rainer SACHS
Wrocław

Anna SZYLAR, *Działalność wychowawczo-edukacyjna żeńskich zgromadzeń zakonnych w Małopolsce w okresie potrydenckim do 1815 roku*,
Kraków: Oficyna Wydawniczo-Drukarska „Secesja”, 2012, ss. 465, il.*

Działalność wychowawczo-edukacyjna stanowi jeden z niezastąpionych filarów kultury i obywatelstwa każdej społeczności. Pozostaje ona w ścisłym związku z jakością życia politycznego, formowaniem się i funkcjonowaniem instytucji publicznych, z państwem na czele, wiąże się także z poziomem rozwoju ekonomicznego i gospodarczego. Tego typu aktywność odgrywała zawsze znaczącą rolę w życiu i działaniach Kościoła katolickiego, rozwijając się w wielu nurtach i kierunkach, począwszy od szkół elementarnych, a na prestiżowych uniwersytetach skończywszy. Badanie każdego elementu i przejawu działalności wychowawczo-edukacyjnej jest więc ze wszech miar interesujące i ważne, ponieważ dotyka żywotnej tkanki życia i świadomości całych społeczności ludzkich i każdego ich przedstawiciela. Nie tylko pozwala rozumieć zjawiska występujące w minionych epokach, lecz także niejednokrotnie ukazuje genezę występujących aktualnie problemów oraz ich znaczenie.

W prezentowanym opracowaniu Anny Szylar otrzymaliśmy obszerne, syntetyczne i ważne z badawczego punktu widzenia studium historyczne dotyczące działalności wychowawczo-edukacyjnej prowadzonej przez żeńskie zgromadzenia zakonne na terenie Małopolski. Autorka zajęła się zagadnieniem, które – mimo swojego podstawowego znaczenia – nie cieszyło się dotychczas szerszym zainteresowaniem badaczy. Powstawały raczej prace o charakterze przyczynkarskim i fragmentarycznym. Ich znaczenie jest, oczywiście, niepodważalne, ponieważ to właśnie dzięki nim mogła powstać szeroka i dokładna synteza opracowana przez A. Szylar. Zaprezentowane studium sytuuje się ponadto w szerszych ramach prowadzonych od pewnego czasu z dużym powodzeniem badań historycznych dotyczących dziejów życia zakonnego w Polsce. Również ta problematyka z rozmaitych powodów, głównie ideologicznych, przez dłuższy czas nie cieszyła się specjalnym zainteresowaniem historyków, choć wpisuje się ona w główny nurt życia społecznego w minionych wiekach. Trzeba powiedzieć, że również histo-

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

rycy zajmujący się dziejami Kościoła nie żywili większego zainteresowania życiem zakonnym poza okresem średniowiecza. Z tych powodów każda nowa praca dotycząca życia zakonnego wydatnie przyczynia się do wzbogacenia znajomości tego ważnego wątku dziejów kościelnych, mającego bardzo szerokie odniesienie do problemów kulturowych i społecznych.

Z tych dwóch zasadniczych racji studium A. Szylar, już w punkcie wyjścia, zasługuje na zauważenie i docenienie, ponieważ w dużym stopniu i zarazem twórczo wypełnia lukę w prowadzonych dotychczas badaniach nad przeszłością. Inne, bardziej szczegółowe zalety tego studium uwidaczniają się przy lekturze kolejnych rozdziałów, które zarówno wykorzystaną bogatą bazą źródłową, czerpaną w dużym stopniu z archiwów zakonnych, jak i osiągniętą syntetycznością i przejrzystością pozwalają na poznanie podjętego tematu. Osiągnięcie w efekcie końcowym takich zalet było możliwe także dzięki temu, że autorka już wcześniej poświęciła problematyce szkolnictwa klasztorowego wiele prac o charakterze przyczynkarskim, które warunkują ostatecznie wypracowanie spójnej syntezy w ramach podejmowanej problematyki badawczej.

Autorka w pięciu rozdziałach usystematyzowała podjętą problematykę działalności wychowawczo-edukacyjnej prowadzonej przez żeńskie zgromadzenia zakonne na terenie Małopolski. Pierwszy rozdział został poświęcony zagadnieniom o charakterze instytucjonalnym, tzn. przedstawia prawne i organizacyjne aspekty tworzenia i funkcjonowania szkół klasztornych w omawianym okresie. Kwestia bynajmniej nie była prosta z instytucjonalnego punktu widzenia, ponieważ prowadzenie szkół przez klasztory żeńskie napotykało wiele ograniczeń natury zarówno prawnej (np. klauzura), jak i mentalnościowej (klasztory były miejscami modlitwy, a nie nauczania dziewcząt). Niemniej jednak reforma trydencka, stawiając rozległe wymogi o charakterze eklezjalnym i społecznym, otworzyła także drogę do zaangażowania się klasztorów żeńskich w szkolnictwo. Podjęcie tej działalności ożywiło żeńskie życie zakonne i nie pozostało bez wpływu na nowe fundacje, łącznie z tym, że na początku XVII w. powstał w Krakowie zakon prezentek, utworzony wyłącznie w celu prowadzenia edukacji dziewcząt; jego założycielką była Zofia z Maciejowskich Czeska (1584–1650). A. Szylar omawia w swoim studium powstawanie kolejnych szkół i formy prowadzonej w nich działalności edukacyjnej. Dokonujące się przemiany dziejowe, zwłaszcza zabory, zmusiły na przełomie XVIII i XIX w. klasztory do reorganizacji swojej działalności; w sposób szczególny dokonało się to w zaborze austriackim. Kolejnym etapem reorganizacji szkół były czasy Księstwa Warszawskiego – doszło wtedy do repolonizacji szkół, ale także do większego dowartościowania nauczania kobiet z racji społecznych oraz z powodu ich formacji patriotycznej, która już w niedługim czasie przyniosła widoczne rezultaty, zwłaszcza w okresie powstań narodowych.

W rozdziale drugim A. Szylar omawia kluczowe zagadnienia dotyczące bazy lokalowej i materialnej prowadzonej przez klasztory działalności wychowawczo-edukacyjnej. Zwraca więc uwagę na lokalizację szkół i ich wyposażenie, koszty pobytu na pensji i w szkole oraz koszty prowadzenia i utrzymania pensji i szkół. Nie ulega wątpliwości, że te kwestie sprawiały zakonnicom niemało trudności i wymagały ich sporego zaangażowania, tym bardziej że siostry często musiały korzystać z pomocy zaufanych protektorów w rozwiązaniu takich problemów. Newralgicznym elementem prowadzenia szkoły była ekonomia, dlatego bardzo ciekawym elementem studium A. Szylar jest pokazanie, w jaki sposób starano się pokonywać trudności ekonomiczne. Rozwiązań szukano na drodze instytucjonalnej, ale nie brakowało w tej materii również indywidualnej inwencji poszczególnych klasztorów i zakonnic odpowiedzialnych za prowadzenie szkoły. W każdym razie efekty są godne zauważenia, a może nawet wykorzystania w nowych czasach.

Dla poznania procesu wychowania i nauczania kluczowe znaczenie ma rozdział trzeci, stanowiący centrum omawianej rozprawy. Uwarunkowany okolicznościami swojej epoki, proces ten był traktowany bardzo poważnie; miał charakter dynamiczny, chociaż obejmował sprawy bardzo podstawowe, i był nastawiony praktycznie. Zmierzał do przygotowania dziewcząt do życia odpowiadającego ówczesnym kryteriom i potrzebom. Na podstawie zebranych w rozprawie danych możemy wnioskować, że w szkołach starano się w jakiś sposób uwzględniać wymagania zmieniających się czasów, oczekiwania rodziców, sugestie Kościoła i postulaty społeczeństwa. Na przełomie XVIII i XIX w. szkoły zostały podporządkowane oficjalnym instytucjom nadzorczym, które zapewniły wprowadzanie reform i ujednolicanie szkolnictwa, przyczyniając się do podnoszenia jego poziomu, chociaż trzeba dostrzegać także kreatywność wszystkich osób uczestniczących w prowadzeniu i funkcjonowaniu szkół.

W dwóch kolejnych rozdziałach studium autorka omówiła kwestie dotyczące personelu nauczającego i uczennic. Szkołę tworzą konkretni ludzie i jest ona nastawiona na człowieka. Na uwagę zasługuje fakt, że w szkołach klasztornych dużą uwagę zwracano na dobór personelu nauczającego, nie szczędząc także środków, by nauczanie powierzać jak najbardziej odpowiednim ludziom, co bynajmniej nie było łatwe. Wiedzano doskonale, że wyniki szkoły zależą od kompetencji nauczycieli, przy czym najliczniejsze były nauczycielki zakonne i świeckie. Dopuszczano do nauczania nauczycieli duchownych i świeckich, ale stanowili oni niewielki odsetek wśród kadry nauczającej. Bardzo ciekawą sprawą jest kwestia rekrutacji uczennic i motywacji, które kierowały rodzicami lub opiekunami oddającymi córki do szkoły klasztornej. Trzeba przede wszystkim powiedzieć, że raczej te były bardzo zróżnicowane, wykraczające poza dzisiejsze schematy. Jeśli chodzi o pochodzenie uczennic, to sprawa jest dość oczywista: „Wśród dziewcząt oddawanych na pensje i do szkół klasztornych można wyróżnić wywodzące się ze stanu szlacheckiego i mieszczańskiego, nie występowały wśród nich wychowanki pochodzenia chłopskiego” (s. 329). W zasadniczym stopniu szkoły klasztorne służyły dokonaniu wyboru drogi życiowej i jako takie spełniały dobrze swoją funkcję. Jaki był faktyczny efekt społeczny działalności wychowawczo-edukacyjnej szkół klasztornych – na razie nie umiemy odpowiedzieć.

W podsumowaniu niniejszego omówienia wypada zaznaczyć dwie zasadnicze sprawy. Studium A. Szylar w bardzo reprezentatywny sposób ujmuje problematykę, której zostało poświęcone – reprezentatywny zarówno z terytorialnego, jak i z tematycznego punktu widzenia. Przedstawia badane zjawisko na ważnym obszarze kościelnym, jakim jest Małopolska, a także dobrze określa tematy, które tego typu praca powinna podejmować. Można by, oczywiście, zadać wiele innych pytań, poszerzając zaproponowany kwestionariusz badawczy. Warto, biorąc pod uwagę kontekst zakonny, zapytać, w jaki sposób prowadzenie szkół wpłynęło na życie klasztorne, jakie miało reperkusje dla życia duchowego zakonnic, jak odzwierciedliło się w formacji zakonnej, skoro zakonnice musiały podjąć się nowego dla nich zadania, którego nie przewidywały dawniejsze reguły i wskazania formacyjne, itd. Pytania, które można by postawić, są jeszcze bardzo liczne, przy czym tymczasowy brak odpowiedzi nie obniża wartości prezentowanego opracowania, stając się raczej zachętą do jego kontynuowania.

Na drugim miejscu należy również zauważyć, że praca A. Szylar jest pracą w najwyższym stopniu nowatorską w dziedzinie historiografii zakonnej oraz dziejów szkolnictwa. Prof. M. Derwich napisał w recenzji, której fragment zamieszczono na okładce: „Jest to pierwsza taka monografia [...] zagadnienia, nie tylko w historiografii polskiej, ale – o ile mi wiadomo – także światowej”, dodając: „Praca stanowi dobrą, solidną podstawę do dalszych pogłębionych badań i dyskusji, stanowiąc ważny, miłowy krok w zakresie poznania działalności wychowawczo-edukacyjnej

zgrupowań żeńskich oraz ich wysiłków, aby podołać nowym wyzwaniom ze strony społeczeństwa i państwa”. Podzielając w pełni te syntetyczne stwierdzenia, wypada zachęcić autorkę do kontynuowania zapoczątkowanych badań i udostępniania ich wyników w kolejnych publikacjach.

ks. Janusz KRÓLIKOWSKI
Wydział Teologiczny
Sekcja w Tarnowie
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Mariusz KRZYSZTOFIŃSKI, Józef MARECKI, Bogdan STANASZEK (red.), *Aparat represji wobec Kościoła w latach 1944–1956. Terytorium obecnej diecezji sandomierskiej* (Kościół w Okowach), Kraków: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu-Wydawnictwo WAM, 2012, ss. 490*

Rozwój niezależnych i rzetelnych badań nad dziejami Kościoła katolickiego w okresie PRL, który nastąpił po przeobrażeniach ustrojowych w Polsce na przełomie lat 1989 i 1990 oraz po utworzeniu w 2000 r. Instytutu Pamięci Narodowej, sprawił, iż wiedza historyczna o tym zagadnieniu jest coraz większa. Nie może zatem dziwić fakt, iż na rynku wydawniczym pojawiają się coraz to nowe prace na ten temat. Szczególny wkład mają publikacje ukazujące się w ramach wspólnej serii krakowskiego Oddziału IPN oraz Wydawnictwa WAM zatytułowanej „Kościół w Okowach” (inicjatywa ta została zapoczątkowana jesienią 2009 r.). Seria liczy już pięć pozycji¹, a ostatnia z nich, wydana pod koniec 2012 r., zatytułowana *Aparat represji wobec Kościoła w latach 1944–1956. Terytorium obecnej diecezji sandomierskiej*, będzie przedmiotem niniejszej recenzji.

Omawiana pozycja jest pokłosiem zorganizowanej w Sandomierzu w dniach 4–5 XII 2007 r. konferencji naukowej poświęconej działaniom aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego na obecnym terenie diecezji sandomierskiej. Jej inicjatorem był ówczesny biskup sandomierski, a obecnie metropolita szczecińsko-kamieński, abp dr hab. Andrzej Dzięga, prof. KUL. W realizację tego projektu zaangażowały się oddziały IPN w Krakowie i Rzeszowie. Koordynatorami przedsięwzięcia byli: dr Mariusz Krzysztofiński (IPN Oddział Rzeszów), ks. prof. dr hab. Józef Marecki (UP JP II w Krakowie, IPN Oddział Kraków) oraz ks. prof. dr hab. Bogdan

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

¹ J. MARECKI, *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975* (Kościół w Okowach), Kraków 2009; P. MARDYŁA, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956* (Kościół w Okowach), Kraków 2009; J. MARECKI (red.), *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku* (Kościół w Okowach), Kraków 2011; J. ŻARYN (red.), *Nieziomni ludzie Kościoła. Sylwetki* (Kościół w Okowach), Kraków 2011.